

UDK 398.2(497.5 Nova Kapela)

Stručni članak**Antonija Grozdanović,**

magistra edukacije hrvatskog jezika i književnosti
Elektrotehnička i ekonomska škola Nova Gradiška
antonija.grozdanovic.2@gmail.com

Kultura sjećanja u selima oko Nove Kapele

Sažetak

U radu se govori o kulturi sjećanja u selima oko Nove Kapele. Riječ je o pričama o vilama, vješticama, duhovima i vragu. Budući da priče nisu cjelovite te nemaju obilježja usmene predaje, one pripadaju kulturi sjećanja. Postoje razne priče o vilama, vješticama, duhovima i vragu u selima oko Nove Kapele, a koje će biti iznesene u radu. Prije samih priča, u radu će biti navedeno što je usmena književnost, kako se ona još naziva, koja su njezina obilježja te što je usmena predaja i što nju obilježava. Nakon toga, slijede poglavlja o vilama, vješticama, duhovima i vragu te se u svakom od njih govori o tim bićima, onim što je karakteristično za njih, a ispod tih navoda bit će navedeni primjeri priča koje su ispričali kazivači u selima oko Nove Kapele.

Ključni pojmovi: kultura sjećanja, usmena predaja, sela oko Nove Kapele, usmena književnost.

Uvod

Rad govori o raširenosti kulture sjećanja o vilama, vješticama, duhovima te vragu u selima oko Nove Kapele. Budući da priče kazivača nisu cjelovite, ne mogu pripadati usmenoj predaji. Usmena predaja vrsta je usmenih priča, koja najbolje funkcionira u određenoj pojedinačnoj sredini i ta sredina vjeruje tim predajama. Te su predaje dio njihove sredine i oblikuju ih kao zajednicu. Usmena književnost postoji otkad je čovjek počeo sustvarati zbilju i osjetiti vrijednost riječi (Botica 2013: 435). Nadalje, u radu se govori o predajama o vilama, vješticama, duhovima i vragu. U svako poglavlje uvrštene su priče koje su ispričali

kazivači iz sela oko Nove Kapele¹, a koje su čuli ili sami doživjeli u svom mjestu. Kazivači su iz sljedećih mjesta: Srednji Lipovac, Donji Lipovac, Nova Kapela, Ba-trina, Seoce, Godinjak i Laze. Nadalje, kazivači su i muškarci i žene, sa završenom osnovnom ili srednjom školom, rođeni od 1940. pa do 1980. Predaje o vilama, lijepim ženskim bićima s nadnaravnim moćima, najraširenije su predaje. Vile se obično nalaze na planinama, obroncima, u šumama i sličnim mjestima. Polari-tetnog su karaktera, što znači da mogu biti dobre i pomagati ljudima, ali i zle (Tomić 2013: 31, 32). S druge pak strane, vještice su žene koje su sklopile pakt s vragom te zauzvrat dobile nadnaravne moći i za razliku od vila, prikazuje ih se kao stare, ružne i uvijek zle (Trupković 2017: 34). U radu se govori o njihovim sastancima na planinama, njihovim zlim radnjama, ali i o tome kako se može prepoznati vješticu. Oduvijek je postojalo vjerovanje u duhove, izgubljene duše osuđene na vječno lutanje (Innes 200: 11). Postoji nekoliko vrsta duhova i neko-liko uobičajenih mjesta na kojima se oni pojavljuju (Bauer 2013: 12). Vrag se još naziva i đavao, pali anđeo, Sotona. To je simbolično biće kao oličenje zla (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19vUBB%2F, pristupljeno 7. kolovoza 2020). Potječe iz kršćanstva, gdje se govori o Luciferu ili Sotoni, koji je bio anđeo koji se pobunio protiv Boga. Postao je demon, mračno biće sklono zlodjelima te je, zajedno sa svojim sljedbenicima, protjeran s neba (Matošić 2014: 11).

Usmena književnost

Botica navodi kako književnost prati čovjekov razvoj od trenutka kada je čovjek osjetio vrijednost riječi te počeo kultivirati sebe i one oko sebe. Na taj je način pričom o sebi i onom što ga okružuje postupno stvarao novu zbilju, odnosno književnu zbilju. Njegova nova komunikacija poprimila je drukčiji smisao i značenje. On, kao stvaralac, i njegovi slušatelji, recipijenti, počeli su se navikavati da je taj govor drukčiji, simboličan, slikovit i figurativan. Upravo je to početak usmenoknjiževne komunikacije, koja, kao i svaka druga književna ko-munikacija, sadrži trojni niz: autor, djelo i primatelj (Botica 2013: 21, 22).

Nadalje, Botica kaže da ishodište komunikacije tog tipa jest književno dje-lo, govorom ili jezikom ustrojeni artefakt koji podliježe valorizaciji književnoteo-

¹ Svi kazivači, osim jednoga, htjeli su ostati anonimni. Stoga, pokraj svake priče bit će navedeno mjesto odakle ta priča potječe, inicijali imena i prezimena kazivača te godina njihova rođenja.

rijske znanosti. Da bi se struktura pamtila i prenosila onima koji je mogu usvojiti, ona mora biti u obliku leksičkih jedinica, formula. Formulu čine konvencijom utvrđene riječi ili njihove skupine koje se upotrebljavaju u određenim tipičnim situacijama u izražavanju. Dakle, mora postojati suglasje između onoga što se imenuje, onoga koji imenuje i onoga kojim se imenuje. Da bi se pomoglo komunikaciji, imenovatelj treba ovladati jezikom kao sustavom kako bi s lakoćom pronalazio pojmove koji su važni za pojedinca i zajednicu. Pričanje je prelazilo u djelo kao ostvaraj u usmenoj komunikaciji, koje ima potrebne strukturalne odlike književnosti. Iz toga proizlazi da je formativnost mogla primiti sadržaje koji će se lako pamtili te koji su bili i stilski i frazeološki primjereni određenom kontekstu (Botica 2013: 22, 23, 24).

Bošković-Stulli i Zečević u svom radu navode da se usmenu književnost naziva i folklorom, a taj naziv, kako nadalje objašnjavaju, proistječe iz članka Pjotra Bogatirjova i Romana Jakobsona „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva“, koji je objavljen 1929. U tom članku navodi se kako se usmeno djelo realizira i prenosi samo na taj način da ga kazivač sam neposredno priopći krugu slušatelja i novim potencijalnim kazivačima te će tako svaki novi kazivač imati vlastitu, malo drukčiju interpretaciju (Bošković-Stulli i Zečević 1978: 8). Milivoj Solar isto kaže da je usmena kultura najprije cjelokupno znanje, koje je potrebno pojedincu kako bi živio u zajednici, morala prenositi usmenom predajom (Solar 1994: 19). Kako bi se folklorno djelo održalo u tradiciji, treba biti prihvaćeno od strane zajednice i odgovarati njezinim očekivanjima. Folklorno djelo Jakobson i Bogatirjov povezuju s lingvističkim pojmovima *langue* (jezik) i *parole* (govor), jer folklorno djelo poput *languea* postoji izvan pojedinih osoba, ono je samo skup određenih norma, podloga živoj tradiciji, koju izvođači oživljavaju individualnim, kićenim stvaralaštvom, isto kao što stvaraoci *parole* postupaju s *langue* (Bošković-Stulli i Zečević 1978: 8).

Osim samog usmenog funkcioniranja, usmenu književnost obilježavaju i njezine izvanknjiževne funkcije. Folklornoknjiževni oblici vrlo često nisu samo književni, ne ograničavaju se na izražavanje riječi, već mogu biti i dio drugog područja umjetnosti, primjerice glazbe ili mogu biti povezani s drugom umjetnošću, poput plesa. Bitno je to da izvanknjiževne funkcije usmene književnosti pripadaju i praktičnom životu; kao dio obreda i svečanosti, način prenošenja znanja, kao magija, kao izraz političkog i društvenog mišljenja te kao oblik usmene publicistike (Bošković-Stulli i Zečević 1978: 10, 11). Tomu je tako jer svi ti dijelovi praktičnog života, kao i književno djelo, imaju svoju ustaljenu konvenciju, odnosno formulu po kojoj se izvode ili prenose drugima.

Usmena predaja

Pripovijedanjem su se prenosile informacije koje su služile za neko opće dobro i trebalo ih je domisliti. Za povijest usmenih priča vrijedno je samo ono što je imalo povjerenje u priču kao takvu. Pričama se stvarao literarni svijet, drukčiji od zbiljskog, svakodnevnog svijeta. Usmena predaja uvijek je imala svoje pričaocce te priče o raznovrsnim temama, a dobro sročena priča, bez obzira tko joj je autor i kakav sadržaja imala, ostajala je u upotrebi jer je u nečemu zadovoljavala općeljudske potrebe te su mnogi cijenili takvu konstrukciju (Botića 2013: 387, 388). Bitno je zadovoljiti slušateljeve potrebe, da on, u onom što čuje, osjeti pravu priču, ispričanu na prikladan način, odnosno, ta priča mora sadržavati potrebne formule.

Priča ima svoje primjerene tipološke modele. U živoj komunikaciji i u zapisima osjeća se kako je priča izvedbeni složenac. U nekim se primjerima jasno vide dijelovi niza oblika, a ne jedan dominantan oblik. Zato su priča i pričanje prožeti elementima predaje i bajke, s legendarnim detaljima, miješa se parabolno i anegdotsko, frazeološko i citatno, a sve to tvori jednu cjelinu (Botića 2013: 399).

Predaja, kao vrsta usmenih priča, najbolje funkcionira u određenoj pojedinačnoj sredini, a u nekim su sredinama te priče i povijesno potvrđene, što im pojačava uporabu i privlačnost. Određena sredina vjeruje predajama i po tome se taj žanr udaljuje od mita i bajke. Predaja čuva sve ono što je određena sredina stvorila; materijalne mjesne posebnosti, mjesna vjerovanja, povijesne okolnosti, nazore i stajališta. Ona se hrani mitskim sadržajima, nejasnim, tajnovitim, spletom demonološkog, čiji se sudionici znaju upletati u ljudske živote. Predajno gradivo mitskog sloja mnoge recipijente pridobivalo je tajanstvenošću (Botića 2013: 435, 436). Ljudi su oduvijek težili otkrivanju onog nepoznatog, tajnovitog, što je ljudskom umu nedokučivo i zagonetno, odnosno ono što nije svakodnevno i jednostavno pa tako ni zanimljivo. Samim time što je zagonetno, otvara put mašti i nudi više mogućnosti kao odgovor.

Lokalne predaje fikcionalizacijom oduhovljuju poznata mjesta te čuvaju sjećanje na najstariju povijest. Stvarni doživljaji pripovjedača prepleću se s fikcijom koja se crpi iz priče. Stvarni povijesni događaji viđeni su i interpretirani onako kako ih vidi pučki pripovjedač, pri tome na neki način stvarajući usmenu povijest (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63417>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.).

Vekić u svom radu kaže da se usmene predaje pripovijedaju s osvrtom na istinitost sadržaja, bez obzira na to što se stvarni svijet prepleće s nadnaravnim. Isto tako, navodi da Maja Bošković-Stulli razlikuje mitološke, povijesne i etnološke predaje te veliku važnost u određivanju usmene predaje pridaje fantastici, a s druge pak strane, kaže da Tvrtko Čubelić navodi kako u svim oblicima usmene predaje postoje fantastični elementi te tako demonološku i mitološku sferu predaja stapa s legendama, bajkama, eshatološkim i etnološkim predajama. Ljiljana Marks općenito predaje promatra u njihovu odnosu prema vjerovanju u istinitost te u odnosu prema stilskim obilježjima forme (Vekić 2016: 199 – 230).

Vjerovanje je često povezano s različitim tipovima praznovjernog te se to prenosi kao kolektivno mišljenje, primjerice o vješticama, vilama, morama, vukodlacima i drugim mitskim ili fantastičnim bićima. Sudionici kao takvi najčešće oblikuju bajke i miteme, ali i predaje. Ti predajni motivi postali su kolektivno narodno vjerovanje (Botica 2013: 440, 441). Sve te priče pričaju se na vrlo uvjerljiv način jer ljudi u određenoj zajednici doista vjeruju u njih, bez obzira kako one zvučale te tko su likovi u njima. One su dio te zajednice i na neki su način srasle s njom, točnije, po njihovu uvjerenju, nekad su se stvarno dogodile među tim ljudima koji tamo žive ili su živjeli. To je zasigurno jedan od dokaza kako čvrsto vjerovanje utječe na samu priču, odnosno, kako joj daje dojam istinitosti.

U selima oko Nove Kapele nisu potvrđene cjelovite priče koje bi bile okarakterizirane kao usmena predaja, već samo isječki onoga što se netko sjeća, a to se naziva kulturom sjećanja. Kultura sjećanja materijalizirana je u određenom prostoru te se događa u određenom vremenu kako bi stekla vrijednost te je zato sjećanje uvijek vremenski i prostorno konkretno. Društveno sjećanje važan je proces za stvaranje zajednice, a povijest je važan izvor razumijevanja nas samih; shvaćanje pripadnosti, naših znanja, karaktera te se taj isti obrazac prenosi na kolektiv. To shvaćanje i znanje tvore kulturni identitet koji štiti kulturnu baštinu (Pejak 2018: 3).

Predaje o vilama

Vila je, prema definiciji s Hrvatskog jezičnog portala, „mlado i lijepo žensko biće obdareno magičnim moćima“ (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19uXhV7, pristupljeno 7. kolovoza 2020.). Najraširenija vjerovanja upravo su vjerovanja u vile i javljaju se u svim europskim kulturama, dok ulogu u stvaranju slike vila imaju tračko-ilirska i grčko-rimska božanstva, a

tradicija se miješa sa srednjoeuropskom, keltskom, skandinavskim i slavenskim tradicijama (Banović 2018: 9, 10).

Prema jednoj predaji, vile su Adamove kćeri koje je Bog, zbog toga što su bile previše lijepe, pretvorio u vile kako se više ne bi morale skrivati od ljudi. Vile borave na udaljenim zvijezdama, visokim planinskim vrhuncima, u oblacima, bezdanima. Vilin je karakter polaritetan, što znači da su neke dobre, a neke zle. Mogu se pretvoriti u bilo što, a pokazuju se samo onima kojima žele ukazati milost i pomoći (Tomić 2013: 31, 32).

S obzirom na priče iz različitih krajeva, zapravo postoji nekoliko inačica o postanku vila. Jedna govori kako se vile rađaju u proljeće, u ranim jutarnjim satima iz mrazovčeva soka, rose i jasenova cvijeta. Drugi smatraju da su vile brojne Adamove i Evine kćeri, ali ih zbog stida nisu prikazali Bogu pa ih on nije ni blagoslovio, međutim, Bog je milosrdan pa su vile mlade, lijepe, produhovljene i besmrtnne. Postoji još jedna inačica, a to je da su vile „djevojke oholice“ proklete od Boga, koji im je stopala pretvorio u kopita i zato se one moraju skrivati. Vjeruje se da su one ustvari pali anđeli ili mrtve neznaboške; previše dobre za pakao, a premalo dobre za raj, osuđene na vječnost u sumračnim međusvjetovima (Trupković 2017: 31, 32).

Vilinska ljepota ne može se usporediti ni sa čim zemaljskim te tko bi vilu jedanput vidio, žudio bi za njezinom ljepotom. Nosi bijelu, svilenu haljinu, ima vitko tijelo poput jele, krila, koja mogu biti zlatna, a posebno je lijepa njezina raspuštena kosa, koja seže sve do zemlje. Ako bi vila izgubila i jednu vlas, izgubila bi i svoju vilinsku moć te bi postala smrtna. Zato su vile jako pazile na svoju kosu te se ponekad moglo vidjeti kako sjede pokraj puta i češljaju se. Njihova kosa često bi se zaplela u gustoj šumi, a ako bi je netko raspleo, a da pritom ne iščupa ni jednu vlas, vila bi mu zauzvrat pomagala u dobru i zlu do kraja života (Tomić 2013: 33).

Često se spominje motiv vilinskog kola i okupljanja vila. Mogle su se ponekad vidjeti pod starim hrastom kako se smiju ljudima koji su prolazili čudeći se. Znali su viđati vile kako plešu kola po mjeseci. Također, igrale su kolo u pol kola, kako bi svojim plesom predstavljale mladi mjesec. Rijetki poštteni ljudi mogli su doći u njihovo kolo slučajno ili na vilinski poziv (Tomić 2013: 34).

Kazivačica govori kako su se vile pokazivale ljudima, navodi njihov opis i kako su igrale kolo. U selima oko Nove Kapele, govorilo se da vile igraju kolo oko baglića sijena, što potvrđuje još jedna kazivačica:

„U staro doba vile su se prikazivale ljudima, ali nisu govorile, samo se pokazu. Ja imam 80 godina, moj otac rođen je 1898. Pričo mi je istinitu priču da je vidio vilu. Kad je bio mlad, živio je na selu. Moro je terat konje na pašu u dva sata potla pola noći. Kad svane dan, ide na oranje. Kad je prolazio putem, opazi na brdašcu, sidi žena u bilini, dugačke vlasi do pojasa i češlja se. Ona je šutila. Kosa mu se na glavi naježila od stra. Samo se prekrstio i kreno dalje. Pričo nam je da su vile igrale kolo na brdu. Oko pola noći čula bi se pisma, ali se ne razumije, samo arija aaa. Vile nemaju noge ko ljudi, nego kopita ko konji. Tako su pričali stari ljudi.“²

„Vilinsko kolo doživila sam sama. U pola dana, velika vrućina, tišina, nema vitra. One su zaigrale kolo, digle su u zrak mali baglič sijena, vrte ga u zraku sto metera. Nekada se desilo da su i čovjeka omljatile i bacile na zemlju ako bi slučajno naišo na taj vrtlog.“³

„Dok sam radila u polju, vidila sam kako se odjednom sjeno počelo motat i ode gore. Vjetar nije puhao. Odjednom se samo vratilo nazad.“⁴

Predaje o vješticama

Riječ vještica dolazi od latinske riječi *strix*, što označava noćnu pticu iz porodice sova koja je povezana s uznemirujućim i misterioznim svijetom. Odnosi se na žene koje su prakticirale neobične mračne obrede i imale intimne odnose s vragom (Tufekčić 2011: 3). Neki od sinonima u narodnim predajama za vješticu su: coprnica, višćica, čarovnica, mora, štriga, vražarica, upirina, vuhva (Tufekčić 2011: 4).

Vještice su, prema usmenim predajama, žene koje se bave čudnim poslovima i imaju nadnaravne moći koje najčešće koriste u loše svrhe. Obično su stare, ružne i nose crnu odjeću, a mogu se pretvoriti u životinje poput zmije ili žabe (Trupković 2017: 34). Vještice se nalaze u animalnom obliku kada lete među oblacima, sudjeluju u međusobnim borbama ili se bore na raskrižju s krsnicima, bićima koja predstavljaju dobro (Tomić 2013: 20). Nastale su tijekom povijesti zbog progona žena, koje su činili kršćani. Progonili su svoje neistomišljenike te sljedbenike drugih religija jer su ih smatrali poganima i hereticima. Sumnjive žene obično su bile one koje nisu imale uobičajene rituale i poslove koje su drugi ljudi prakticirali (Trupković 2017: 34).

² A. D. (1940.), Srednji Lipovac.

³ A. D. (1940.), Srednji Lipovac. Predaja o vilinskom kolu potvrđena i u Donjem Lipovcu, o čemu je pričao moj otac Ivan Grozdanović, rođen 1967. Naveo je da su o vilinskom kolu oko bagliča sijena pričali stari ljudi u njegovom i susjednim selima te da je i sam vidio kako se baglič pomiče.

⁴ K. B. (1953.), Nova Kapela.

U srednjem vijeku bilo koja žena mogla je biti optužena za vješticarstvo. To su uvijek bile obične žene, ali koje su se u nekim segmentima razlikovale od ostalih. Primjerice, ako je neka žena bila izrazito lijepa, moglo je se optužiti da je vještica. Znači, druga ju je žena mogla optužiti samo iz ljubomore i to je bilo dovoljno. Optužiti je mogao bilo tko, a da za to nije morao iznijeti nikakve dokaze. Praktički je bilo tko mogao odlučivati o sudbini neke žene. Nakon optužbe, zloglasna inkvizicija ili crkvena pravosudna institucija došla bi po optuženu i odvela je na sud, pod sumnjom da je sklopila ugovor s vragom i da je ona vještica te da ljudima oko sebe čini zlo. Na sudu su je ispitivali i raznim metodama mučenja pokušavali dobiti priznanje, što im je i uspijevalo budući da žrtve nakon nekog vremena popuste i priznaju jer više ne mogu trpjeti fizičko zlostavljanje i mučenje. Nakon priznanja, svaka bi vještica bila spaljena na lomači. Napisana je i knjiga koja govori protiv vještica i njihovih zlih čini, a zove se *Malleus Maleficarum ili Malj koji ubija vještice*. Objavljena je 1486. i smatra se jednom od najzloglasnijih knjiga ikad napisanih te je upravo ona potaknula masovna progonstva vještica u Europi u srednjem vijeku. Sve teorije o vješticama, koje su se nalazile u toj knjizi, preuzete su iz narodnih predaja, dakle, nije bilo utemeljenih dokaza o tome (Bubalo 2018: 4, 6).

Prema narodnom vjerovanju, vještica je ženska osoba koja stupi u savez s vragom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Prodala bi dušu vragu, a on bi joj zauzvrat dao nadnaravne moći. Najčešće ih se zamišljalo kako jašu na metli, odjevene u crno, s grbom na leđima te dugim nosom. Vjerovalo se da ulaze kroz ključanicu, spolno bludniče s vragom, jedu djecu, održavaju tajne sastanke, pripremaju masti za ljubavne napitke, guše pri spavanju (Krešić 2019: 17).

Vještice se obično sastaju na planinama, a pogotovo su istaknute Medvednica i Klet, gdje uglavnom lete ili ih vrag vozi u kočiji, jedu i piju te spolno opće s vragom. Ponekad jedu ljudsko meso, čak i meso vlastitog muža. Letjeti mogu, prema jednoj predaji, uz pomoć masti koja se uglavnom nalazi u posudi ispod ili oko ognjišta. Osim navedenog, najčešće zle stvari koje su vještice činile jesu: bacanje uroka na one koji im se zamjere, pravljenje tuče, morenje stoke, napastovanje djece (Tomić 2013: 19), a o nekim njihovim djelima svjedoče sljedeće priče:

„Kad je pao mrak, u bačči sam vidjela vješticu. Prikazalo mi se kako mom sinu, koji je bio beba, sisa krv na slamku.“⁵

⁵ D. M. (1976.), Batrina.

„Ako bi dijete jako plakalo, znači da ga je urekla vještica. To je uvijek bila neka žena u selu. Dijete tada treba umiti vodom u koju se metne žera, i kad se ona ugasi, tom se vodom umije.“⁶

„Kad žena rodi, onda dođe vještica i sisa ju.“⁷

Let je gotovo uvijek bio način odlaska na vještije sastajalište. Sastajale su se na raskrižjima, na kojima su često i raspelo i vješala te su otuda odlazile na sastanke, na planine. Osim spomenute masti pomoću koje su letjele, letjele su i uz pomoć formula, rečenica, koje su izgovarale prije leta, a koje su imalu magijsku moć. Osim formula, koristile su i magijske elemente: glogov kolac, njegovo zabijanje u zemlju, okretanje, zalijevanje mlijekom i željezni užareni ražanj kojim su pomiješale mlijeko (Marks 2007: 27 – 42).

Karakterističan je i motiv oduzimanja mlijeka kravama ili kvarenja tog mlijeka, kako navodi Tomić (2013: 19), što je također dobro poznato i potvrđeno u selima oko Nove Kapele:

„Jednoj ženi u mom selu krava nikako nije tila dat mlika. Tako je jednom prilikom ta žena vidila drugu ženu, koju je prepoznala, kako sidi na tavanu raširenih nogu i povlači uže, a u amper curi mliko.“⁸

„Pričalo se da je jedna baba iz mog sela vještica. U pola noći mela je dvorište, a iz svog peškira, koji je visio na vratima, kako je to prije bilo, cjedila je mlijeko.“⁹

„U selu se pričalo za jednu ženu da je vještica. Dojila je mliko na uže.“¹⁰

Također se često govorilo i kako vještice mogu sjesti čovjeku na prsa, obično noću, i pritiskati ga:

„Naši stari su pričali da postoje višćice. Neki su doživili da im višćica dojde u pola noći, sidne čoveku na prsa i gnjete ga. Neki su čak i prepoznali osobu. Pričalo se da one ulaze u kuću kroz bravu.“¹¹

„Pričali su mi da je jedna žena vidjela kako druga žena, vještica, sjedi njezinom mužu na prsima po noći. Prepoznala je tu ženu, ali nije tjela reć ko je ona.“¹²

Postoji i nekoliko načina na koji se može prepoznati vješticu. Prema arhaičnoj pučkoj magiji, uz odgovarajuće vraćanje začepi se tikva puna vode pa se

⁶ A. P. (1943.), Seoce.

⁷ Kazivač Ivan Grozdanović (1967.), Donji Lipovac.

⁸ A. D. (1940.), Srednji Lipovac.

⁹ A. P. (1943.), Seoce.

¹⁰ Kazivač Ivan Grozdanović (1967.) Donji Lipovac.

¹¹ A. D. (1940.), Srednji Lipovac.

¹² A. M. (1980.), Srednji Lipovac.

vještice u selu ne mogu pomokriti ili se vežu neki crni uzlovi po kojima se poslije poznaju vještice (Tomić 2013: 20). Nadalje, može je se prepoznati ako, na primjer, ne odgovori na pozdrav „Hvaljen Isus“, ako za Božić sjedi na bršljanovom stolčiću ili ih može prepoznati svećenik prilikom molitve na misi (Banović 2018: 17). Uvriježeno je pučko vjerovanje da tijekom euharistije, prilikom otkrivanja, odnosno podizanja Isusova tijela, vještice ne gledaju, nego okreću pogled. Može je se uočiti i na polnočki za Božić, ako čovjek stane na stolicu koju je sam napravio u vremenu od sv. Lucije do Badnjaka (Tomić 2013: 20).

„Kod nas postoje žene koje dođu na misu, i kad se dijeli hostija, ne gledaju u nju, samo ju uzmu i odnesu kući. Onda prave neke vračke s tim.“¹³

Predaje o duhovima

Duh označava dio duševnog života koji se očituje u obliku misaone djelatnosti, razuma ili uma, nasuprot osjetnosti i tjelesnosti. Izvorno označava zrak u pokretu, odnosno dah ili vjetar. U pučkom praznovjerju, to je sablast, prikaza, utvara, avet, priviđenje, osobito umrlog čovjeka. To je natprirodno biće koje se javlja medijima u spiritističkim seansama (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16510>, pristupljeno 6. kolovoza 2020.).

U 19. st. razvio se spiritizam, odnosno vjerovanje da nije samo ljudski karakter nakon smrti živ i nepromijenjen, nego i da se nakon smrti može nastaviti komunicirati s umrlima. Ljudi su oduvijek vjerovali u duhove, izgubljene duše osuđene na vječno lutanje. Pojam duše nalazi se još u najprimitivnijim vjerovanjima. Duša se obično smatra nevidljivom supstancom koja se može odvojiti od fizičkog tijela. Ljudska iskustva sna i izvantjelesne projekcije dokazi su da svijest slobodno luta vremenom i prostorom, dok tijelo ostaje na jednom mjestu. Neka su vjerovanja dušu poistovjetila s ljudskim dahom ili sjenom pa je otuda nastao pojam izgubljenih duša, koje se katkad mogu materijalizirati u obliku duha (Innes 2000: 11, 98).

Viktorija Bauer navodi nekoliko vrsta duhova: ponavljanje događaja- duhovi koji točno ponavljaju prijašnje događaje; to su obično neki emocionalni događaji koji su bili traumatični za umrlu osobu, prisutnost duha- osoba osjeća prisutnost neidentificirane osobe na određenom mjestu, ali ne može to nikako dokazati, poltergajst-duh koji opsjeda jedno mjesto i koji pravi buku, a može pomi-

¹³ T. K. (1970.), Batrina.

cati i razne predmete, interaktivni duhovi- duhovi koji se pojavljuju s porukama ili na neki drugi način komuniciraju sa živima, duhovi vremenskog procjepa- pojavljuju se kad se osoba transportira u neko drugo vrijeme i živi duhovi ili dvojnici- kada istu osobu u isto vrijeme vide na različitim mjestima; doppelgangeri ili sablasni dvojnici- kada se uoče dvije slike iste osobe, obično u blizini, koje izvode iste radnje; vardoger- duh koji dolazi prije promatrača pa kad se promatrač nađe na nekom mjestu, pronalazi dokaze da je duh bio tamo (Bauer 2013: 12, 13, 14).

Postoje razne priče o duhovima, a obično se radi u duši umrlog čovjeka koja se javlja živima jer nešto želi ili ima nedovršenog posla na zemlji. Najčešće se pojavljuju noću i na mjestima na kojima su umrli ili na mjestima za koja su emocionalno vezni. Neki od znakova da je duh prisutan jesu: stalni osjećaj nečije prisutnosti, neobjašnjiva hladnoća, neobjašnjivo nestajanje predmeta ili lebdenje predmeta po kući, otvaranje i zatvaranje vrata i prozora, koraci, neobični mirisi. Duhovi mogu biti dobronamjerni i obično se pojavljuju članovima svoje obitelji kako bi se pozdravili s njima ili prenijeli neku poruku, no postoje i oni zlonamjerni, koji nanose štetu i ne zna se što zapravo žele.

Osim u kućama, duhovi se pojavljuju i na drugim tipičnim mjestima poput groblja, ruševina, dvoraca pa tako postoje razne priče o ukletim mjestima, koje opsjedaju duhovi. Vekić navodi da predaje o mrtvacima koji se vraćaju iz zagrobnog života sadrže nekoliko osnovnih mjesta radnje koji obilježavaju mjesta radnje za koje se vjeruje da povezuju dva svijeta. To su gomile, grobovi, ruševine drevnih gradova i na simboličkoj razini rijeke (Vekić 2016: 199 – 230).

U selima oko Nove Kapele potvrđeno je vjerovanje u duhove te postoje razne priče o njihovom prisustvu i pojavljivanju još od davnina:

„U staro doba pojavljivali su se duhovi. Za rime Drugog svjetskog rata, ljudi koji su poginuli na brdu Plana u blizini našeg sela, nisu mogli bit pokopani. Stari ljudi koji su po noći prolazili kraj tog brda su čuli jauk i plač. Jauk je pre- sto tek kad su mrtve pokopali u groblje.“¹⁴

„Bili cura i dečko koji su se jako voljeli. On je poginuo u ratu u stranoj zemlji. Cura ga je svaku večer zazivala da dođe po nju. I on je došao bijelim konjem po nju i tako ju je odveo na konju u stranu zemlju i stavio ju u mrtvačnicu dok je on išao prirediti grob da je stavi uza se. Došao je drugi momak po nju i tražio mrtvog da ju preda. Pijetlovi su onda zapjevali jer mrtvi nemaju moći. Roditelju su došli po nju i odveli ju natrag kući.“¹⁵

¹⁴ A. D. (1940.), Srednji Lipovac.

¹⁵ A. L. (1945.), Godinjak.

„Jedne večeri čovjek je u kamionu povezoao jednu djevojku. Bilo je hladno pa joj je dao svoju jaknu. Rekla mu je gdje da ju doveze i kad ju je dovezo, ona je izašla, ali mu nije vratila jaknu. Čovjek je tada pokuco na vrata i otvorili su mu jedna žena i čovjek. Kad im je reko što treba, žena mu je ispričala da je to njihova kći koja je poginula na toj cesti prije puno godina. Odveli su ga da vidi njezin križ u dvorištu, a na križu je bila obješena njegova jakna.“¹⁶

„Kad je umro moj komšija, to je bilo 40. dan nakon njegove smrti, jako mi je nešto lupalo na prozor. Nije bilo nikoga. Onda smo se u kući molili i poslije više ništa nije lupalo.“¹⁷

„Nekoliko dana nakon što mi je umro svekar, vidila sam kako se najlon na susjedovoj kući, tad je kuća bila pokriva najlonom, vijori. Nastala je oluja. Kad sam sutra dan pitala susjedu jel joj odnelo najlon, ona je rekla da nije bilo nikakve oluje ni vjetra.“¹⁸

„Ležo sam u sobi i odjednom vidio nekog na prozoru. Ušo je u kuću, nisam ga uspio dobro vidit. Viko sam šta očeš, a on je samo izašo van. Još mi je jednom tako neko ušo i vuko me za noge. Uspio sam se izvuć iz kreveta i upalit svjetlo. Kad sam upalio svjetlo, toga više nije bilo.“¹⁹

Predaje o vragu

Vrag je simbolično biće kao oličenje zla, a naziva se još i đavao, napasnik, pali anđeo, sotona (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19vUBB%2F, pristupljeno 7. kolovoza 2020.). U usmenim predajama spominje se kao onaj koji zavodi, dovodi ljude u iskušenje i simbol je čistog zla. Opisan je na razne načine, no uz njega je uvijek vezana crna boja i dlakavo je stvorenje jake građe. Lako ljude navodi na grijeh jer im daje materijalno blago, koji oni prihvaćaju bez razmišljanja. Dlakav je, repat, rogat, ima kopita na nogama, izbjegava posvećena mjesta, a u crkvu smije ući samo kad iskušava nekog vjernika. Njega se može sresti na svakom koraku i on se skriva u svakom te je junak onaj koji može odoljeti njegovim darovima i tako se oduprijeti zlu (Trupković 2017: 30).

Prema kršćanskom vjerovanju, vrag je ušao u čovjeka i zatrovao mu dušu. Isus Krist svladao je vruga došavši na zemlju te donio oslobođenje čovjeku. Lucifer ili Sotona bio je anđeo koji se pobunio protiv Boga jer ga nije htio slušati (Matošić 2014: 11). On je postao pali anđeo, odnosno demon koji je protjeran s

¹⁶ I. B. (1960.), Laze.

¹⁷ K. B. (1953.), Nova Kapela.

¹⁸ T. M. (1954.), Nova Kapela.

¹⁹ S. R. (1949.), Donji Lipovac.

neba. Simbol je svakog zla jer je ustao protiv Boga. Lucifer i njegovi sljedbenici, koji su svojim otpadništvom postali demoni, dobili su kaznu vječnog prokletstva. Borave u paklu gdje čekaju posljednji sud, a najveća im je kazna nemogućnost gledanja Boga, a također postoji i kazna ognja koji se ne gasi, držeći ih tako u vječnoj muci. Sotona, počinivši pragrijev, posijao je sjeme zla i zato je zapravo simbol oholosti i težnje za savršenstvom. Stoga se pod pojmom demoni podrazumijevaju sva zla i mračna bića sklona izazivanju nesreća i zlodjela (Matošić 2014: 11).

Vjerovanje u postojanje vruga toliko je rašireno da ga se može pronaći u svim segmentima života, a ne samo u crkvenim tekstovima; u bajkama, usmenim predajama, igrama, pjesmama, kletvama. Pretpostavlja se da ulogu u rasprostranjivanju njegova lika imaju Biblija i apokrifna književnost (Babić i Danilović 2013: 147 - 184).

U starom Istoku demonima se pripisivalo zlo koje salijeće ljude te ih se raznim egzorcizmima nastojalo izbaciti iz opčinjenosti osobe, mjesta ili stvari. Priказivalo ih se kao divlje zvijeri, dlakave satire, ženskog zloduha Lilit, moru i slično. Uz zloduhe se tek u Novom zavjetu spominje Sotona. Njegovo ime dolazi od hebrejske riječi *satan*, što znači napadati, klevetati, optuživati. U apokaliptičnoj književnosti naziva ga se Beliar, Mastearna, Sammael (Tomić 1976: 280 – 287).

Ljudi u selima oko Nove Kapele vjerovali su i u Boga i vruga, koji su svakodnevno bili prisutni u njihovim životima:

„Sjećam se da je jednoj babi netko umro i da je ona čula glas koji joj je govorio da dođe u pola noći na njegov grob i zakopa motikom, jer on nema mira. Baba se obratila popu, koji joj je reko da ode i da će on ić s njom. Kad je zakopala motiku, iz groba je izletio vrag. Pop se molio, baba se srušila. On je opet molio, ona se digla i poslije se više ništa nije događalo.“²⁰

„Kad sam bio mali, u selu je živio did koji je uvijek govorio da je njegov vrag stalno s njim. Slušo sam te priče jer je on dolazio kod mog dida. Govorio je kako se njegov vrag vozi s njim u kolima i kako mu pali cigaru u kući. Did je jako puno psovo. Nitko mu nije vjerovo, nitko se nije obaziro na to šta did govori. Kad je umro, ljudi iz sela molili su u kući, kako je to prije bilo, i odjednom je nešto jako počelo lupat po tavanu. Svi su odma istrčali van.“²¹

„Bio je jedan did kod nas u selu koji je jako puno psovo. Izmišljlo je psovke. Bio sam na njegovom sprovodu, imo sam pet godina i kažu ljudi, ja se tog ne sjećam jer sam bio mali, da pop nije mogo molit na njegovom sprovodu.“²²

²⁰ M. V. (1948.), Siče.

²¹ Kazivač Ivan Grozdanović (1967.), Donji Lipovac.

²² Kazivač Ivan Grozdanović (1967.), Donji Lipovac.

Zaključak

U selima oko Nove Kapele dokazana su vjerovanja u vile, vještice, duhove i vraga budući da su iznesene razne priče o njima. Isto tako, većina tih priča, odnosno kolektivnog sjećanja, o nadnaravnim bićima poklapa se s pričama o njima iz drugih usmenih predaja. Primjerice, vile su u pričama kazivača prikazane kao mlada ženska bića, koja obitavaju u brdima, skrivajući se od ljudi. Češljaju svoju dugu kosu i plešu vilinsko kolo. Jedina je razlika što, prema usmenim predajama, kolo plešu oko starog hrasta, a u spomenutim pričama plešu oko bagliča sjena. Vještice su prikazane kao zle žene koje čine zlo; gnjave djecu i odrasle ljude, primjerice, sjede im na prsima ili vračaju. Posebno je zanimljiv motiv oduzimanja mlijeka, koji se spominje u usmenim predajama, a u iznesenim pričama o vješticama itekako je raširen. Duhove smatraju dušama umrlih ljudi koji nešto žele nakon smrti i to im treba omogućiti, inače neće osobu ostaviti na miru. Posebno se vjeruje da duša ostaje na zemlji 40 dana nakon smrti i tada bi trebala otići. Ako ne ode, nešto želi, kako je i izneseno u jednoj priči. Vrag opsjeda one ljude koji nisu dobri, kao što je to slučaj u spomenutim pričama. Nakon što umru, vrag im preuzme dušu. Zato se nakon njihove smrti i dogodi nešto čudno, neobjašnjivo, što je također spomenuto.

Bibliografija

1. Babić, Vanda i Danilović, Danijela. 2013. *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje (II)*. Lingua Montenegrina. VI/2. 147 – 184.
2. Banović, Zorica. 2018. *Vjerovanja u nadnaravna bića i mitske predaje u Poljicima*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu.
3. Bauer, Viktorija. 2013. *Duhovi- istinite priče*. Dušević & Kršovnik. Rijeka.
4. Bošković-Stulli, Maja i Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga: 1. Usmena i pučka književnost*. Liber Mladost. Zagreb.
5. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.
6. Bubalo, Anja. 2018. *Suđenje i progoni vještica na temelju knjige „Malleus maleficarum“*. Završni rad. Hrvatski studiji. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
7. Innes, Brian. 2000. *Smrt i zagrobni život*. Dušević & Kršovnik. Rijeka.
8. Krešić, Katrin. 2019. *Interpretacija suvremenih zapisa usmenih predaja i legendi*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Splitu.

9. Marks, Ljiljana. 2007. „Ni o drvo ni o kamen...“: Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama. Narodna umjetnost. 44/2. 27 – 42.
10. Matošić, Daria. 2014. *Demonološka bića u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Splitu.
11. Pejak, Marina. 2018. Problematika sjećanja i pamćenja na primjeru kulturne organizacije grada Valpova. Završni rad. Sveučilište Sjever. Koprivnica.
12. Solar, Milivoj. 1994. *Teorija književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.
13. Tomić, Celestin. 1976. *Zlo, demoni i sotona*. Bogoslovska smotra. 46/3. 280 – 287.
14. Tomić, Sonja, 2013. *Simbolizam nadnaravnih bića hrvatskih usmenih predaja*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.
15. Trupković, Kristina. 2017. *Junaci tradicionalnih priča sjeverozapadne Hrvatske*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Rijeci.
16. Tufekčić, Nikola. 2011. *Hrvatske usmene predaje o vješticama*. Završni rad. Filozofski fakultet. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.
17. Vekić, Denis. 2016. *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: Poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*. Croatica et slavica ladertina. XII/I. 199 – 230.
18. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63417>, pristupljeno 1. kolovoza 2020.
19. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16510>, pristupljeno 6. kolovoza 2020.
20. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19vUBB%2F, pristupljeno 7. kolovoza 2020.
21. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19uXhV7, pristupljeno 7. kolovoza 2020.

Culture of memory in the surrounding villages near Nova Kapela

Abstract

In this paper wants to show culture of memory in the surrounding villages near Nova Kapela. It is stories about fairies, witches, ghosts and a devil. Because the stories are not whole and not have characteristics of oral tradition, they belong to culture of memory. There are many stories about fairies, witches, ghosts and the devil that will be mentioned in this paper. Before it gets to the stories, it will be discussed what is oral literature, other terms for oral literature, characteristics of oral literature, what is oral lore and characteristics of oral lore. Chapters about fairies, witches, ghosts and the devil will follow the introduction to the oral literature, including descriptions

of each creature, their characteristics and examples of stories that include them, which were given by different storytellers in Nova Kapela.

Key words: culture of memory, oral lore, villages near Nova Kapela, oral literature.